

Брень В.В.

аспірант,

Київський університет імені Бориса Грінченка

ТЕОРЕТИЧНА І ПРАКТИЧНА УНІВЕРСАЛЬНІСТЬ МОТИВІВ ПАМ'ЯТІ І ЗАБУТТЯ В ЛІТЕРАТУРІ

Пам'ять і забуття як філософські й культурні поняття все активніше входять до зацікавлення літературознавців, хоча й у вигляді дуже виокремлених аналітичних робіт, котрі досліджують фрагментовані аспекти, уникаючи комплексного опису явища. Натомість, в безпосередніх літературних текстах, глибинність видів проявів пам'яті і забуття вже давно виходить за межі чинних теоретичних можливостей, не дивлячись на справді численну кількість досліджень.

Вагома частина західних досліджень, зокрема американських, французьких, іспанських, англійський, ґрунтуються, в першу чергу, на історичному, повоєнному та посттравматичному мотиві пам'яті (політичні і історичні події), розділяючи філософські концепти вигаду і спогаду Поля Рікера. Постколоніальне минуле осмислюється ними з постімперського погляду, оцінюється воно в тому числі й на літературному тлі. Значно глибше в тексті пам'ять і забуття розглядають А. Ерл та Е. Рігні (Німецько-Нідерландські інститути з дослідження пам'яті), означивши літературу як її осередок, чітко поєднуючи з культурною пам'яттю, що дало змогу досліджувати такі види як посттравматична пам'ять, пам'ять місця, міста в якості невіддільного текстотворчого елементу. Частина дослідників, як от Я. Абрамовська, повертаються до концепту Е. Курціуса про топіку й «*loci communes*», де різновидами мотиву пам'яті, зокрема, є «спільними місцями» в художніх текстах, що дозволяє перепрочитувати їх ширше, знаходячи повторювані і універсальні місця. Інша польська дослідниця О. Гнатюк розглядає націєтворчий і посттоталітарний аспект, так само на прикладі художньої літератури. Африканські і південноамериканські дослідження більш акцентовані на розборі націє– та регіоновизначальних рис пам'яті в культурних проявах, в тому ж числі й літературі. Українські літературознавці в своїх дослідженнях мають дуальне розходження, з одного боку послуговуючись постколоніальним аналізом пам'яті, з іншого боку, вибудовуючи власний підхід до аналізу, котрий дозволяє глибше розібрати саме поняття пам'яті і забуття, значно ширше розкладаючи їх на пам'ять роду, місця, нації, вплив на націєтворення, самоідентифікацію, національну історію, цензуру як забуття тощо. Тут

можна послуговуватися літературознавчими й міждисциплінарними працями, які є дотичними й до літератури, таких дослідників і дослідниць: О. Забужко, Ю. Коваліва, Л. Лавринович, О. Ніколаєнко, В. Біляцької, А. Киридон, Т. Гундорової, Н. Зборовської, О. Пухонської, М. Лановик та довжелезного переліку інших.

Пам'ять і забуття – комплексна культурологічна категорія, яка дозволяє унаочнено структурувати широкий діапазон аспектів дійсності, поєднуючи їх між собою, й виводячи між ними чітку систему зв'язків. Обидва ці поняття, попри свою лексичну й значеннєву антонімічність, не є роздільними, чи взаємозаперечними, навпаки, вони створюють парадигматичну двоїну, в котрій підкреслюють властиві характеристики одне одної. Пам'ять – це збереження форми та змісту, забуття ж займає собою той простір, де вона закінчується. Таке абстрактне висловлювання, якомога точніше демонструє особливість взаємозв'язку цих явищ культури й конкретної особистості в цілому, та є об'єктом дослідження істориків, культурологів, соціологів і літературознавців. Весь оточуючий нас простір є пам'яттю, оскільки відтворює вже колись створену сутність. Для живих організмів – закодовані в ДНК гени; свідомість – ніщо інше, як структура, витворена на біологічно-культурному підґрунті, тобто подвійній «пам'яті»; пристрої і техніка – реалізовані на основі винаходів та креслень; культура – суміш пам'яті у вигляді традицій, літератури, мови тощо. Сама еволюція є проявом взаємодії пам'яті і забуття, оскільки вдалі варіанти розвитку запам'ятовуються, в той час як невдалі, часом, не залишають жодного сліду. Література, як сукупність писаних і друкованих творів, є способом збереження інформації, себто – пам'яті. Хоча функція безпосереднього збереження може бути й опосередкована, дотична.

Зміна літературної парадигми завжди виникає паралельно зі зміною культурної, на котру, в свою чергу, впливає велика кількість факторів, як то політичний, економічний, науковий (сюди ж і філософський). Всі вони знаходять відбиток у художніх текстах, чи то у вигляді симулякру (за типологією Ж. Бодрієра), чи концепту, альтернативної теорії, та й просто стають об'єктом рефлексії. Саме тому цікавою є література доби української незалежності з 1991 року, оскільки в ній зустрічаються чи не всі ці аспекти. Характерна для 70-80-х рр. історичність Ю. Мушкетика, П. Загребельного та Р. Іваничука – збереглась; продовжились літературні експерименти «шістдесятників», як от В. Шевчука; тематичність доповнилась остаточним зняття табу, цензури. Нова «традиція» перетворилась в відвертий постколоніальний протест з переосмисленням білих плям історії та пошуком нових себе, як от в Ю. Андруховича,

С. Жадана, О. Забужко. Цих авторів ми підкреслюємо не просто тому що вони були знаковими для свого часу (й продовжують такими залишатися), а тому що їх об'єднує акцент на конструкті пам'яті. Поняттям «конструкт» ми послуговуємось для того, аби узагальнити усі форми пам'яті, зображені в творах цих авторів та відмежувати спосіб реалізації окремих аспектів категорії пам'яті в конкретному тексті, чи ж, на прикладі низки романів, бо безпосередньо категорія пам'яті – ніщо інше, як міждисциплінарна парадигма.

Все це переосмислення націєтворення гарно описує й інтерпретує О. Гнатюк в книжці «Прощання з імперією: Українські дискусії про ідентичність». В її основі лежать інтелектуальні дебати зламу століть про місце української ідентичності як такої, що, відповідно, уміщується в широкому національному і культурному контексті. Учасниками дебатів виступили культурна й наукова еліта: історики, літературознавці, філософи, літератори, критики тощо. Важливо й те, що дослідниця опосередковано досліджує період крізь призму пам'яті/забуття, й виводячи навіть окремий пункт розділу «Національна пам'ять» [1, с. 139]. Пам'ять місця розглянуті трохи далі, в розділі «В Центральній Європі, або Захід, викрадений ще раз», О. Гнатюк спрямовує свій погляд на Галичину, характеризує спосіб пам'ятання місця, формування міфу регіонального характеру на літературному тлі, зокрема, порівнюючи ідейність романів Ю. Андруховича з М. Кундерою. Полікультурність і дилемність українського вибору зображено й в триназві «Львів-Lemberg-Lwow».

Важливість культурної пам'яті і літератури для культури добре пояснює Р. Лахманн. Роль літератури пов'язана з культурним минулим, що наводить на думку, чи не виконує література функцію мнемонічного медіуму для культури? Наступним питанням постає, чи можна підсумувати, що література еволюціонує разом з мистецтвом пам'яті як паралельні процеси? [3, с. 171-172]. Українська література демонструє стверджуючі відповіді, хоча вони й не перестають бути дискусивними. Свою інтерпретацію Р. Лахманн доводить прикладом усної поезії, переказів, а також інтертекстом і «loci» в текстах. Це повертає нас до нового підходу застосування аналізу топіки, завдяки праці Е. Курціуса «Європейська література і латинське Середньовіччя», де тексти аналізуються через «loci communes» і топоси тексту.

З цього постає особливість дуального поєднання пам'яті і літератури, та їх взаємозалежність. Хорошим прикладом літературознавчого розгляду є стаття хорватського дослідника Л. Сколпянаца. На його думку кореляція відбувається на рівні триад

автор/текст/читач – кодування/оповідь/пошук. В такій концепції пам'ятання є джерелом, а писання є кінцевою ціллю, в якій пам'ять концептуалізується і пояснюється [4, с. 197]. Метафора з писанням є дотичною лише до письменника, оскільки він є єдиним джерелом, яке пам'ятає конкретну історію. Варто підкреслити, що в такий спосіб вони чинять вплив і на формування літературних жанрів (тут можна згадувати про «пам'ять жанру»), та літературних канонів, про що в своїх працях згадує А. Асманн.

Власне, вище згаданий погляд Р. Лахман про медіумність пам'яті поділяють і німецькі дослідниці А. Ерл та Е. Рігні, однак, додаючи дещо іншу специфіку. На їхню думку, культурний аспект – є лише опосередкованим концентратором пам'яті, котрий уміщено в усі доступні соціуму медійні засоби, що формують субпам'ять про явище, чи історичну подію, свідками якої не могли бути реципієнти. Мостом між субстратом пам'яті і реципієнтом виступає література, яка є також і «виробником» цієї пам'яті [2, с. 111-114]. Вона, література, може бути прямим медіумом пам'ятання, об'єктом та медіумом у спостереженні за продукуванням культурної пам'яті.

В першому випадку, її роль – зібрання минулого в формі нарративних моделей, а також аналізу того, як жанри, точки зору, метафори змінюють наше власне бачення минулого. Зокрема, це історичні романи, драматичні твори, автобіографії. Сучасним найяскравішим прикладом для української літератури слугують по– і постмайданівські інтермедіальні твори. В якості об'єкту, література – це міст між поколіннями, якщо ми розглядаємо її в певний історичний період й маємо змогу оцінювати культурний шар, такий як канонічні тексти, ранні нарративні моделі, перифрази канонічних текстів, міфи, легенди. Тут прикладом можна навести «Музей покинутих секретів» (2009 р.) О. Забужко. Література в якості медіуму для спостереження розглядається як «мімезис індивідуальної пам'яті» [2, с. 111-114], бо вона не тільки дає змогу описувати культурний аспект, але й спостерігати за тим, як формується індивідуальний та груповий, та як вона трансформується під впливом зовнішніх та внутрішніх факторів. Саме з такої позиції вона вступає в дискурс з філософією та психологією з одного боку (про що в своїх працях регулярно підкреслює А. Асман), а також історією та соціологією. Прикладом літератури як медіуму для спостереження А. Ерл та Е. Рігні наводять «Англія, Англія» (1998 р.) Джуліана Барнса. У подібний спосіб до сатири і загравання з пам'яттю в українській літературі вдається чи не найчастіше Ю. Андрухович –

«Рекреації» (1992 р.), «Перверзія» (1996 р.), а сучасні міські міфи в «Московіада» (1992 р.).

Слід також звернути увагу, що згадані вище явища національної і колективної пам'яті є значущим підґрунтям для формування національної ідентичності. Саме з цього моменту ми можемо говорити про специфіку пам'яті нації. Для сучасного українського суспільства, вона знову набуває посттравматичного характеру, переоцінювати й додатково інтерпретувати який, літературознавцям ще доведеться. Згадані О. Забужко і Ю. Андрухович, та разом з ними Ю. Винничук, О. Ірванець, С. Жадан репрезентують наслідки травматичного минулого. Вони його наново переживають, діляться емоційним і травматичним досвідом з власним поколінням, залишаючи підстави для роздумів і аналізу нащадкам. Оцінювати художні твори на зламі доби, особливо в контексті їхньої сюжетної першооснови, без міждисциплінарного залучення пам'яті фактично неможливо, оскільки тоді аналіз вийде не повним. Усі ці наведені приклади, дають можливість побачити, що попри певний літературний та літературознавчий «відрив» від світової літератури й науки, їх українські варіанти не стоять осторонь усього процесу.

Список використаних джерел:

1. Гнатюк О. Прощання з імперією: Українські дискусії про ідентичність. – К. : Критика, 2005. – 528 с.
2. Erll, A. & Rigney, A. (2006). Literature and the production of cultural memory: Introduction. *European Journal of English Studies*, 10(2), 111–115. Routledge. Retrieved from: <https://doi.org/10.1080/13825570600753394>
3. Lachmann, R. (2004). Cultural memory and the role of literature. *European Review*, 12(2), 165–178. Cambridge University Press.
4. Skopljanac, L. (2012). Literature Through Recall: Ways of Connecting Literary Studies and Memory Studies. *Interdisciplinary Literary Studies*, 14.